

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรกับแนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นปัญหาที่ต้องการทราบไว้ ๓ ประการ คือแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร แนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ของนิกายเซนเป็นอย่างไร และแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ของนิกายเซนมีความเหมือนและความแตกต่างกันอย่างไร จากการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงเอกสาร สรุปผลเป็นการวิจัยได้ดังนี้

๑) จิตประภัสสรของพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึงจิตที่ผุดผ่อง หรือมีรัศมีอันชาญออกมา เป็นสิ่งที่คิดถึงเรื่องราวต่างๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ที่ผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งยังผุดผ่องตามปกติอยู่ เปรียบเหมือนน้ำใสสะอาดบริสุทธิ์ หรือมีแสงสว่างอยู่เป็นนามธรรมที่สามารถรู้อารมณ์หรือสิ่งที่มากระทบ ในขณะนั้นเป็นเพียงสภาพการเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น การลิ้มรส การถูกต้องสัมผัส และการนึกคิดเท่านั้น แต่สามารถส่องสว่างสิ่งต่างๆ ให้ปรากฏในโลก และโลกนี้มีอยู่เพราะถูกจิตประกาศเปิดเผยออกมา เปรียบเหมือนแสงไฟส่องสว่างโลกนี้ เพราะเมื่อจิตคิดถึงสิ่งใดก็ตามจะประกาศเปิดเผยสิ่งนั้นให้ปรากฏในโลก ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงจิตในพระไตรปิฎกว่า เป็นธรรมชาติที่ผุดผ่อง (ประภัสสร) และตรัสเรียกชื่อของจิตอยู่ ๓ อย่าง คือ จิต มโน วิญญาณ ซึ่งเป็นการทำงานของจิตโดยเปรียบเทียบกับสิ่ง ในการทำงานของจิตที่ชื่อว่า มโน เป็นจิตที่สามารถส่งกายและวาจาให้เป็นไปตามอำนาจของตน และการทำงานของจิตที่ชื่อว่า วิญญาณ เป็นการทำหน้าที่ในการรับอารมณ์ทางปัญจทวารและมโนทวาร พระอรหันตเจ้าจึงได้อธิบายจิตประภัสสรว่า คือภวังคจิตที่บริสุทธิ์โดยปกติ แต่ที่เศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่จรเข้ามา เหมือนมารดาบิดาและอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์แต่เสียชื่อเสียงเพราะบุตรเป็นต้นซึ่งมีพฤติกรรมไม่ดี

๒) จิตเดิมแท้ของนิกายเซน หมายถึงจิตที่มีความบริสุทธิ์และเปล่งประกายโดยธรรมชาติ ในพระสูตรมหายานกล่าวถึงจิตเดิมแท้ว่า เป็นจิตเนื้อแท้ที่มีความเปล่งประกาย มีหน่ออ่อนแห่งความเป็นตถาคต และมีความงดงามโดยธรรมชาติ แต่กลับกลายเป็นจิตเศร้าหมองเพราะมนัสคิดปรุงแต่งสร้างกรรมอันวิจิตรพิสดารต่างๆ ภายใต้การครอบงำของอุปกิเลส จากนั้นผลแห่งกรรมอันวิจิตร วาสนา อุปนิสัยความเคยชินต่างๆ ก็ถูกเก็บสะสมไว้ในจิต (อาลัยวิญญาณ)

ส่วนจิตเดิมแท้ในนิกายเซน เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ สะอาด สว่างโดยตัวของจิตเอง หรือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะเป็นสิ่งสากล มีอยู่แล้วในชีวิตของคนทุกคน เป็นธรรมชาติเดิมแท้ของ

สรรพสัตว์ทั้งหลาย แต่เศร้าหมองเพราะถูกกิเลสครอบงำ สรรพสิ่งภายนอกล้วนแต่เป็นมายาภาพซึ่งสะท้อนออกมาจากจิต การจะเข้าถึงความบริสุทธิ์แห่งจิตหรือสัจจภาวะนั้นจึงไม่สามารถอาศัยความคิด การกระทำ คำพูดหรือตัวหนังสือ แต่มีเพียงการบำเพ็ญดูที่จิตของตนเองเท่านั้น จิตเดิมแท้มีอยู่เพียงหนึ่ง หรือมีความจริงอันสูงสุดเพียงหนึ่งเดียว แต่ไม่สนับสนุนการยึดติดในภาวะใดภาวะหนึ่ง แม้ภาวะนั้นจะถูกเรียกว่าเป็นภาวะสูงสุดก็ตาม ยังเป็นภาวะที่เรียกว่า “ผู้สร้าง”

เซนไม่สนับสนุนเพราะจิตเดิมแท้ของเซนมีลักษณะสำคัญ คือความไม่ติดข้องโดยเฉพาะในด้านคู่ตรงกันข้าม และไม่ให้ความสำคัญภาวะเปลือกนอก (แปดเปื้อน) ของจิต ไม่ว่าจะเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลงก็ตาม เพราะต้องการให้ชี้ตรงไปที่จิตส่วนลึกที่สุด เมื่อตัวรู้ (จิต) กับสิ่งที่ถูกรู้ (วัตถุ) กลายเป็นสิ่งอันเดียวกัน หรือเมื่อจิตกลายเป็นความตระหนักรู้บริสุทธิ์ ในความตระหนักรู้บริสุทธิ์นี้จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง จะไม่มีการบวกรับสร้างความคิดและไม่มีมโนทัศน์ด้านใดๆ เกิดขึ้น แต่เซนยอมรับจิตในแต่ละบุคคลว่ามีอยู่แบบสัมผัส วางโดยแก่นสาร แต่ไม่รู้แก่นสารนี้ จิตจึงแบ่งแยกและยึดถือ และกระบวนการทั้งหลายที่เกิดจากความไม่รู้ล้วนเป็นมายาเป็นมโนทัศน์ที่จิตสร้าง จึงเป็นเป้าหมายที่ไม่มีอยู่จริง วิธีชีวิตแบบเซนดำเนินไปเพื่อปลดปล่อยมโนทัศน์เหล่านั้นให้คืนสู่โลกของความเป็นจริง เซนไม่แสวงหาอนาคตเพราะอนาคตเป็นมโนทัศน์ ไม่แสวงหาพุทธะเพราะพุทธะเป็นมโนทัศน์อีกอันหนึ่ง หากต้องการให้มายาทั้งหลายสิ้นสุดลง จิตต้องหยุดสร้างตนเองจากจุดยืนของอดีต-ความยึดถือ คือจิตว่าง หรือจิตความหลุด ที่เรียกว่า ชะโตะริ หรือมีคำเรียกหลายอย่าง คือ จิต (mind) พุทธะ (Buddha) ธรรม (Dharma) และจิตหนึ่ง (One Mind) ซึ่งก็เหมือนกับจิตคือพุทธะ และนิยายเซนเน้นสอนเรื่องจิต มีเป้าหมายเพื่อตระหนักรู้จิตอย่างสมบูรณ์ การรู้แจ้งคือการเปิดเผยธรรมชาติภายในคือจิตนั่นเอง

นอกเหนือจากจิตแล้วไม่มีการรู้แจ้งได้อีกต่อไป ฉะนั้น เป้าหมายหลักของเซนคือ การทำให้บุคคลเข้าใจ ตระหนักรู้ และทำให้จิตของตนสมบูรณ์ที่เรียกว่า “จิตบริสุทธิ์” ซึ่งเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับจิตเดิมแท้

๓) เปรียบเทียบทั้งพุทธปรัชญาเถรวาทและนิยายเซนต่างได้รับแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรและจิตเดิมแท้จากพื้นฐานที่เหมือนกันของพระพุทธศาสนายุคแรก ที่ได้ให้ความหมายของคำว่า “จิต” ไว้คือ คิด ก่อ สังสม และวิจิตร อันนำมาซึ่งทำให้จิตประภัสสรในพุทธปรัชญาเถรวาทและจิตเดิมแท้ในปรัชญานิยายเซนมีความหมายเหมือนกันว่า คือ “จิตปกติอันผุดผ่อง ใสสะอาด บริสุทธิ์ หรือจิตที่มีรัศมี มีแสงสว่าง” ซึ่งตรงกับหลักฐานข้อมูลตามพระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทและพระสูตรมหายาน กล่าวคือจิตประภัสสรหรือจิตเดิมแท้ นี้ เนื้อแท้ที่มีความแสงสว่าง บริสุทธิ์ก็ยังสามารถถูกครอบงำให้เศร้าหมองด้วยกิเลสหรือพิษะที่สะสมอยู่ในจิตเดิม ซึ่งเรื่องนี้ทั้งสองนิยายมีคำอธิบายในเรื่องนี้ตรงกัน จะต่างกันเพียงแต่ชื่อที่ใช้เรียก ดังจะแยกออกเป็นประเด็นได้ต่อไปนี้

๑) ฝ่ายเถรวาทในอรรถกถาเห็นว่า จิตประภัสสร ได้แก่ภวังคจิต เป็นชื่อเรียกขณะจิตหนึ่ง ในจำนวน ๑๗ ขณะ เป็นปกติจิตหรือปกติโมโน มีลักษณะประภัสสรคือขาวบริสุทธิ์ แต่ถูกอุปกิเลสที่จรมาทำให้เศร้าหมอง มีธรรมชาติเป็นอภัยกถา คือไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป หรือไม่เป็นผลของอะไร แต่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นองค์ของภพชาติหรือเป็นที่เก็บสิ่งสมนัสสันดาน ฝ่ายเซนซึ่งถือตามแนวคิดของนิกายโยคอาจารย์เห็นไม่ได้แตกต่างจากเถรวาทคือ เรื่องอาลัยวิญญูณ ถือว่า เป็นมูลฐานของโลกและปรากฏการณ์ สรรพสิ่งเป็นเงาหรือพหุติภาพของอาลัยวิญญูณ ซึ่งมีสภาพเป็นอภัยกถา มีหน้าที่ เก็บ ก่อ ปรงแต่ง คำว่า เก็บ คือเก็บพีชะของสรรพสิ่งไว้ ก่อ คือสร้างพหุติภาพต่างๆ ปรงแต่ง คือสร้างโลกและความรู้ทั้งหลาย อาลัยวิญญูณเป็นฐานแรกและที่สำคัญที่สุดในกระบวนการปฏิบัติทางโลก เป็นแหล่งกำเนิดของสรรพวิญญูณ ทำหน้าที่เป็นห้องเก็บพีชะของสรรพธรรมเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า สรวพิชกจิต หรือวิปากจิต เพื่อรองรับผลกระทบที่ตกตะกอน

ในความเหมือนมีความต่างกัน คือ จิตประภัสสรที่ชื่อว่า ภวังคจิตเป็นจิตที่เป็นองค์แห่งภพ หรือจิตที่รักษาความสืบเนื่องของชีวิต คือตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ (คือเกิดมาจนกระทั่งตายไป) มีความสะอาดบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ (ปกติบริสุทธิ์) แต่พอถูกกิเลสที่จรเข้ามาก็เศร้าหมองไปในช่วงเวลาที่ยอมรับอารมณ์ (ขวนวิถิ) เปรียบด้วยมารดาบิดาและอุปชฌาย์อาจารย์ผู้สมบูรณ์ด้วยอาจารย์(แต่)กลับมาได้ความเสียชื่อเสียง เพราะบุตรเป็นต้น ส่วนนิกายเซน ถือว่าสรรพสัตว์มีธาตุแห่งพุทธะ หรือธาตุรู้อยู่ภายในจิตเหมือนกันหมด พระอรหันต์กับปุถุชนไม่มีความแตกต่างกันเลยในแง่ของธาตุแห่งพุทธะ ที่ต่างกันคือพระอรหันต์สามารถขจัดกิเลสที่ห่อหุ้มธาตุแห่งพุทธะออกไปได้ ส่วนปุถุชนยังไม่สามารถขจัดออกไปได้ อุปมาเหมือนคนสองคนมีกระจกคนละบาน กระจกของคนหนึ่งใสสะอาดสามารถสะท้อนภาพได้อย่างชัดเจน เพราะได้รับการเช็ดถูอยู่ทุกวัน ส่วนกระจกของอีกคนเต็มไปด้วยคราบฝุ่นธุลีจนไม่สามารถสะท้อนภาพอะไรได้ เพราะไม่ได้รับการเช็ดถูเลย เนื้อแท้ของกระจกที่คนทั้งสองมีไม่ได้แตกต่างกันเลย

๒) ทั้งจิตเดิมแท้และจิตประภัสสรซึ่งมีลักษณะของความบริสุทธิ์เป็นพื้นฐาน แต่ก็ยังสามารถถูกกิเลสรบกวนได้อยู่ เนื่องจากจิตของมนุษย์ปุถุชนทั่วไปจะยังไม่ได้ถูกพัฒนาไปถึงจุดที่จะสามารถแยกกิเลสออกจากจิตตนได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้นกระบวนการทำงานของจิตจะดำเนินต่อไปเป็นวงจรโดยจิตทำงานขึ้นรับอารมณ์ทางอายตนะตามขั้นตอนการคิด ก่อ เก็บ วิจิตรและถูกทำให้เศร้าหมองด้วยกิเลสต่างๆ ซึ่งก็นำไปสะสมไว้ในจิตเหมือนเป็นตะกอนตกค้างซึ่งถ้ามีอารมณ์เข้ามาสัมผัส ตะกอนกิเลสเหล่านี้จะขึ้นมาทำงานทันทีและดำเนินต่อไปไม่รู้จบ ซึ่งทั้งสองนิกายมีชื่อที่ใช้เรียกอธิบายในเรื่องนี้แตกต่างกันไป เช่น จิตกับอาลัยวิญญูณ มโนกับมนัส หรือกิเลสกับพีชะ เป็นต้น แต่หน้าที่ในการทำงานมีความเหมือนกัน หรือการอธิบายธรรมในเรื่องของจิตกับกิเลสที่จรมาก็เช่นกัน กล่าวคือ “จิตประภัสสร” กับ “กิเลสที่จรมา” หรือ “กระจก” กับ “ฝุ่นธุลี”

๓) เนื่องจากนิกายเซน เน้นสอนเรื่องจิต มุ่งตรงไปยังจิต จึงเชื่อว่า จิตเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ สะอาด สว่างโดยตัวของจิตเอง หรือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะเป็นสิ่งสากลมีอยู่แล้วในชีวิตของคนทุกคน เป็นธรรมชาติเดิมแท้ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย แต่เศร้าหมองเพราะถูกกิเลสบดบัง ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะไว้ เช่น อวิชชา เป็นต้น และก่อให้เกิดตัวตน หรือความยึดติด แต่สิ่งเหล่านั้นล้วนเป็นมายาภาพซึ่งสะท้อนออกมาจากจิต การจะเข้าถึงความบริสุทธิ์แห่งจิตหรือสัจภาวะคือจิตเดิมแท้ที่มีความจริงอันสูงสุดเพียงหนึ่งเดียวนั้นได้ ด้วยการบำเพ็ญแบบตระหนักรู้จิตอย่างสมบูรณ์ คือการรู้แจ้ง ได้แก่การเปิดเผยธรรมชาติภายในคือจิตนั่นเอง จึงจะพบกับจิตว่างหรือจิตหลุดพ้น จิตคือพุทธะ ที่เรียกว่า ชะโตะริ ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทแยกแยะถึงสาเหตุของการที่จิตถูกกิเลสที่จรมาทำให้เศร้าหมอง เพราะจิตได้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ และการที่จิตเป็นไปอย่างนั้น ไม่มีใครมาบังคับบัญชาได้ นอกจากสังโยชน์เป็นตัวผูกมัดไว้นั่นเอง วิธีการที่จะทำให้จิตหลุดพ้นจากสังโยชน์ มีหนทางเดียวเท่านั้น คือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จึงจะเป็นจิตที่หลุดพ้น และพัฒนาจิตไปเป็นจิตของพระอรหันต์

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ควรนำหลักการทั้งแบบเถรวาทและเซนมาบูรณาการเข้ากันเพื่อนำไปสู่วิถีปฏิบัติในวิถีชีวิตที่สมบูรณ์แบบที่สุดช่วยพัฒนาสังคมไทย ตลอดถึงสังคมโลก

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป เนื่องจากงานวิจัยเรื่องนี้จำกัดด้วยเวลา ไม่สามารถวิเคราะห์และเปรียบเทียบได้ทุกแง่มุม ดังนั้น จึงควรทำการวิจัยในประเด็นต่อไปนี้เป็น

๑) ควรศึกษาวิเคราะห์ประเด็นที่เป็นปัญหาถกเถียงเรื่องการใช้ภาษาสื่อสารธรรมของเถรวาทกับเซน

๒) ควรศึกษาวิเคราะห์ประเด็นที่ว่า จิตเดิมแท้มีอยู่เพียงหนึ่งเดียว เป็นความจริงที่อยู่ในภาวะสมบูรณ์ เป็นผู้สร้างสิ่งทั้งหมด หรือไม่

๓) ควรศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีและการปฏิบัติเชิงบูรณาการเถรวาทและเซน